

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Кафедра правового забезпечення підприємницької діяльності
та фінансової безпеки
Факультет № 6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Гроші і кредит»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
072 Фінанси, банківська справа та страхування
(Фінансова безпека та фінансові розслідування)

за темою 15 – Центральні банки в системі монетарного та банківського управління

Харків
2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 27.06.2022 р. № 6

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 29.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних,
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

Розглянуто на засіданні кафедри правового забезпечення підприємницької діяльності та фінансової безпеки факультету № 6 протокол від 29.08.2023 р. № 7

Розробники: доцент кафедри правового забезпечення підприємницької діяльності та фінансової безпеки факультету № 6 ХНУВС, к.е.н., доцент Фомін Г.Ф. проф. Чорна А.М.

Рецензенти:

доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н.Карізіна, д.ю.н., доцент Солошкіна І.В.;
завідувач кафедри соціальних та економічних дисциплін факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ, к.е.н., доцент Ткаченко С.М.

ТЕМА 15. ЦЕНТРАЛЬНІ БАНКИ В СИСТЕМІ МОНЕТАРНОГО ТА БАНКІВСЬКОГО УПРАВЛІННЯ

План лекції:

- 1. Центральні банки, їх походження та функції.**
- 2. Центральний банк України: статус та організаційна структура.**
- 3. Функції та завдання НБУ.**
- 4. Пасивні та активні операції НБУ.**

Рекомендована література:

Основна література

1. Алексєєв І. В., Колісник М.К. Гроші та кредит: навч. посіб. Київ: Знання, 2009. 254 с.
2. Аранчій В. І., Бойко Л. М., Черненко Л. В. Гроші та кредит: навч. посіб. Львів: Магнолія 2006, 2018. 362 с.
3. Бандурка О.М., Глущенко В.В., Глущенко А.С. Гроші та кредит: підручник, 2-ге вид., доп. і перероб. Львів: Магнолія 2006, 2014. 368 с.
4. Гроші та кредит: підручник / С.К. Реверчук, В.І. Грушко, Л.І. Дмитриченко та ін.; за ред. С.К. Реверчука. Київ: Знання, 2011. 382 с.
5. Гроші та кредит: навчальний посібник /О.Л. Шелест ... та ін. ; за ред О.Л. Шелеста. Харків: О.В. Бровін, 2014. 267 с.
6. Гроші та кредит : підручник / за ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюблюка. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 892 с.
7. Ільчук П. Г. Гроші та кредит: підручник. Львів: Сорока, 2016. 410 с.
8. Коваленко Д. І. Гроші та кредит: теорія і практика: навч. посібник. 3-є видання. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 352 с.
9. Наумов А. Ф. Гроші та кредит : в Україні і міжнародній економіці (теорія, практика): навчальний посібник. Миколаїв : В.Д. Швець, 2013. 295 с.
10. Про банки та банківську діяльність: Закон України від 7.12.2000 р. № 2121-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
11. Про заставу : Закон України № 2654-XII від 2.10.1992 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2654-12>
12. Про затвердження Положення про валютний нагляд: Постанова Правління НБУ від 03.01.2019 № 13 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013500-19#n163>
13. Про затвердження Положення про ліцензування банків: Постанова Правління НБУ від 22.12.2018 № 149 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0149500-18>
14. Про Національний банк України: Закон України від 20.05. 1999 г. № 679 –XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14>
15. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23.02.2012 № 4452-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>
16. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>
17. Тимохова Г. Б. Фінанси, гроші та кредит: навчальний посібник для студентів ВНЗ. Київ: Кондор, 2019. 592 с.

18. Щетинін А.І. Гроші та кредит : підручник. вид. 3-тє, перероб. та доп. Київ: Центр учб. літ., 2008. 430 с.

Допоміжна література

1. Вовчак О. Д., Бучко І. Є., Костак З. Р. Гроші та кредит: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 424 с.
2. Гроші та кредит : підручник / П.Г. Ільчук, О.О. Коць, І.Ю. Кондрат, Н.Б. Ярошевич. Львів: Видавець ПП Сорока Т.Б., 2016. 412с.
3. Гроші та кредит: підручник / за ред. С.К. Реверчука. Київ: Знання, 2011. 382 с.
4. Гроші та кредит: навч. посіб. / М.І. Крупка, М.С. Мрочко, Б.М. Вишивана, І.М. Крупка, О.В. Остафіль та ін.; ред.: М. І Крупка; Львів. нац. ун-т ім.І.Франка. Львів, 2010. 406 с.
5. Гроші і кредит: в схемах та таблицях : навчальний посібник / К.Ф. Черкашина, Л.Ю. Сисоєва. Київ ЦП «КОМПРИНТ», 2013. 214 с.
6. Гроші та кредит: навч. посібник / І.В. Алексєєв, М.К. Бондарчук. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. 216 с.
7. Гроші та кредит: навч.-метод. посіб. для самостійного вивчення дисципліни / Т.О. Ставерська, І.Л. Шевчук, І.С. Андрющенко. Харків: Видавець Іванченко І.С., 2015. 88 с.
8. Коваленко Д. І. Гроші та кредит: теорія і практика: навч. посібник: 3-тє вид. допов. та перероб. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 352 с.
9. Кредитування: теорія і практика: навч. посібник. Київ: Знання, КОО, 2010. 215 с.
10. Мицак О. В., Сороківська М. В. Фінанси, гроші та кредит: методичні вказівки і завдання до семінарських та практичних занять, самостійної роботи, тестові завдання. Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2016. 139 с.
11. Стахорська С. І. Тестові та практичні завдання з навчальної дисципліни «Гроші та кредит». Харків: ХНЕУ, 2013. 67 с.

Інтернет ресурси

1. Національний банк України: <http://www.bank.gov.ua>
2. Рада національної безпеки і оборони України: <http://www.rnbo.gov.ua/>
3. Урядовий портал: <http://www.kmu.gov.ua>
4. Державний комітет статистики України: <http://www.ukrstat.gov.ua>
5. Державна фіскальна служба України: <http://sfs.gov.ua/>
6. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України: <http://www.me.gov.ua>
7. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського: <http://www.nbuv.gov.ua/>

Текст лекції:

1. Центральні банки, їх походження та функції

Виникнення центральних банків історично пов'язане з централізацією емісії банкнот у найбільш надійних комерційних банках, які користувалися загальною довірою. Такі банки почали називати емісійними. Держави всіляко сприяли цьому процесу. Наприкінці XIX–початку XX ст. у більшості країн емісія усіх банкнот була зосереджена в одному емісійному банку, який почали називати центральним емісійним, а потім просто центральним банком. Центральний банк став центром всієї грошово-кредитної системи країни.

У країнах з розвинутою ринковою економікою центральний банк є юридично самостійним органом і підпорядковується законодавчим органам влади (парламентам, конгресам).

Центральний банк відіграє провідну роль на грошовому ринку. Він впливає на стан економіки через регулювання пропозиції грошей, а також через здатність впливати на рівень процентних ставок.

Центральний банк має особливий правовий статус, оскільки поєднує окремі риси банківської установи і державного органу управління.

У більшості країн з розвинутою ринковою економікою центральні банки є незалежними від органів державної влади у встановленні цільових орієнтирів монетарної політики й у виборі інструментів регулювання грошового обороту. Проте незалежність центрального банку не може бути абсолютною.

Голови центральних банків можуть входити, а можуть і не входити до складу уряду країни. Це робиться для того, щоб уряд не використовував грошові ресурси ЦБ для покриття бюджетного дефіциту, а також не стимулював

грошову емісію, яка призведе до інфляції в країні.

Сучасні центральні банки розвинутих країн є *акціонерними*. Залежно від того, кому належать акції, вони можуть бути поділені на такі групи:

- банки, пакет акцій яких повністю знаходиться у власності держави (Банк Англії, Банк Франції);
- банки, пакет акцій яких поділений між державою та приватними установами (Банк Японії, Банк Італії, Банк Австрії);
- банки, пакет акцій яких знаходиться у власності установ, що входять у систему центрального банку: державних, як у Німеччині (центральні банки земель), чи приватних, як у США (комерційні банки–члени Федеральної резервної системи).

Центральні банки займають особливе місце, виконуючи роль головного координуючого та регулюючого кредитного органа країни.

Функції центрального банку визначаються його призначенням. З цього погляду центральний банк є:

- емісійним центром готівкового обігу;
- «банком банків»;
- органом банківського регулювання та нагляду;
- банкіром і фінансовим агентом уряду;
- провідником грошово-кредитної політики в державі.

Усі функції центрального банку взаємозалежні. Кредитуючи державу і комерційні банки, він одночасно створює кредитні засоби обігу, здійснюючи випуск і погашення урядових зобов'язань, впливає на рівень позичкового відсотка. Це визначає особливе положення, яке займає центральний банк у банківській системі, і створює об'єктивні передумови для виконання ним своєї найважливішої функції – функції грошово-кредитного регулювання економіки.

Емісійна діяльність центрального банку. Центральний банк володіє монополією правом випуску банкнот в країні. Банкноти слугують єдиним законним платіжним засобом, обов'язковим до прийому в оплату різноманітних платежів, погашення боргів. Банкнотний «фундамент» підтримує величезну надбудову грошей безготівкового обороту, що зберігаються у вигляді залишків на банківських рахунках, та здійснюються безготівкові розрахунки за допомогою чеків, векселів, платіжних вимог та доручень і т. і.

Регулюючи випуск банкнот (а також суму обов'язкових резервів, які комерційні банки зобов'язані формувати як частину від усіх залучених депозитів і зберігати на рахунку в центральному банку), останній здійснює контроль над динамікою і вартістю кредитів в економіці.

Центральний банк як «банк банків». Центральний банк у своїй діяльності не переслідує мети отримання прибутку. Він не конкурує з комерційними банками та іншими кредитними установами на фінансових ринках. Його головна мета – забезпечити безперебійне постачання економіки платіжними засобами (інакше кажучи – забезпечити необхідний рівень ліквідності), налагодити систему розрахунків, контролювати роботу комерційних банків.

Для досягнення цих цілей центральний банк:

- зберігає резерви комерційних банків;
- надає банкам короткострокові кредити на покриття сезонних розривів і інших короткострокових потреб;
- здійснює безготівкові розрахунки у загальнонаціональному масштабі;
- здійснює нагляд і контроль за діяльністю комерційних банків.

В даний час у більшості країн світу комерційні банки зобов'язані зберігати у центральному банку резерв – частину від своїх депозитних зобов'язань. Закон визначає верхню та нижню межі резервних вимог, в межах яких центральний банк встановлює норми, що фактично діють, відповідно до стану кредитного ринку і завдань поточної політики.

Центральні банки виконують роль „*кредиторів в останній інстанції*” для комерційних банків та інших кредитних установ. Вони надають короткострокові кредити для поповнення тимчасової нестачі ліквідних коштів, стягуючи з позичальників плату у розмірі облікової ставки. Як правило, ці кредити повинні бути забезпечені векселями, державними цінними паперами або власними борговими зобов'язаннями банків.

Крім того, важливим обов'язком центральних банків є *контроль* за діяльністю кредитних установ з метою запобігання зловживанням, забезпечити стабільну роботу й понизити ризик банкрутства. У цій своїй функції центральний банк працює у тісному контакті з іншими державними контрольними органами. У ряді країн (Австралія, Італія, Росія) наглядова й контрольна діяльність здійснюється винятково центральним банком; в інших (Німеччина, США, Швейцарія, Франція) – центральним банком разом з іншими органами (казначейством, банківською комісією та ін.); а в деяких державах (Австрія, Данія, Канада, Норвегія) – не центральним банком, а спеціальними контролюючими органами.

Центральний банк є *головним банкіром і фінансовим агентом уряду*. У цій своїй ролі він:

- веде рахунки урядових установ і відомств, акумулює податки та інші надходження і здійснює платежі за дорученням казначейства;
- проводить операції з емісії та розміщення на ринку нових випусків державних позик;
- надає прямий касовий кредит на прохання уряду;
- купує державні цінні папери для власного портфеля;
- виступає радником уряду та інших державних органів щодо фінансових і загальноекономічних питань.

Центральний банк *зберігає золотовалютні резерви країни*. В умовах існування золотого стандарту металевий запас емісійного банку був гарантійним фондом забезпечення грошей. Наявність обов'язкового золотого покриття у певному відсотку до суми випущених банкнотів дозволяла жорстко контролювати випуск готівки.

Після відміни більшістю країн золотого стандарту у 30-х рр. XX ст. металевий запас перестав грати роль обмежувача емісії, а почав використовуватися як гарантійно-страховий фонд міжнародних платежів. Окрім благородних металів центральні банки зберігають крупні запаси в іноземних

валютах для підтримки зовнішнього курсу своєї валюти за допомогою інтервенцій на валютному ринку.

Грошово-кредитна політика. Головним завданням грошово-кредитної політики центрального банку є збереження стабільної купівельної сили грошової одиниці та забезпечення еластичної системи грошових платежів і розрахунків. У той же час політика центрального банку слугує однієї з важливих складових частин загальнооекономічного регулювання держави, спрямованої на збереження високої ринкової кон'юнктури, недопущення кризових спадів виробництва і безробіття.

Для грошово-кредитної політики характерні непрямі методи впливу на процес відтворення. Центральний банк адміністративно визначає тільки загальний розмір готівкової емісії грошей, а на розмір кредитної емісії, так само як і кредитних операцій банків, він впливає за допомогою методів економічного регулювання. Безпосередньо він може впливати лише на розмір резервів, які банки зобов'язані зберігати на рахунку в центральному банку. Регулюючи резервну позицію банків, центральний банк кінцем кінцем впливає на стан ринків позикового капіталу і кредитних операцій.

Є такі головні **методи грошово-кредитної політики центрального банку**:

- зміна процентних ставок, за якими центральний банк надає кредити комерційним банкам (офіційної облікової ставки (ставки рефінансування), ломбардної ставки);
- зміна норм обов'язкових резервів банків;
- операції на відкритому ринку, тобто операції з купівлі-продажу державних облігацій, векселів та інших цінних паперів;
- політика валютного курсу, або курсова політика.

Зміна облікового відсотка впливає на здатність комерційних банків поповнювати резерви за рахунок короткострокових кредитів центрального банку. Великий вплив на стан банківської системи надає зміна норм обов'язкових резервів. Між розміром резервів і кредитними операціями банків є певний взаємозв'язок: зростання кредитів (і зобов'язань по депозитах) спричиняє необхідність збільшення резервів, скорочення ж кредитів (депозитів) вивільняє резерви. Якщо в процесі швидкої кредитної експансії та зростання депозитів у банків виявляється нестача коштів на резервному рахунку, вони вимушені загальмувати видачу нових кредитів, продати цінні папери і т. і. Тим самим відновлюється необхідне співвідношення між резервами і розміром кредитних операцій. Це може привести до уповільнення або навіть до повного припинення кредитної експансії. Якщо, навпаки, велике число кредитних установ має надлишок коштів на резервному рахунку (у порівнянні з тією сумою, яка диктується нормами обов'язкових резервів, що діють), вони можуть розширити кредити і безперешкодно створювати нові депозити. У результаті приплив банківського капіталу на ринок збільшиться. Проте самим оперативним і дієвим методом є операції на відкритому ринку. З метою загальмувати емісію грошей і обмежити кредитну експансію банків, центральний банк продає на ринку цінні папери, списуючи відповідні суми з

резервних рахунків банків, що купили ці папери. Навпаки, намагаючись стимулювати випуск грошей й надання кредитів, центральні банки здійснюють зворотню операцію – купують цінні папери й зараховують вартість цих паперів на резервні рахунки банків.

На додаток до «загальних» методів грошово-кредитного контролю застосовуються й так звані *селективні методи регулювання*:

- встановлення *верхньої межі процентних ставок*, що сплачуються банками по термінових внесках,
- зміна *маржі* (допустимої межі кредитів) по операціях з біржовими цінними паперами і т. і.

У ряді країн застосовуються кількісні обмеження кредитів. У Франції та Німеччині, де традиційно висока питома вага переоблікових операцій, центральний банк встановлює квоти *на переоблік векселів*. У разі перевищення встановленої квоти банк сплачує підвищений відсоток за кредит в центральному банку.

У окремі періоди у ряді країн (Великобританія, США, Бельгія, Франція) вводилося регулювання деяких видів кредиту, наприклад споживчих позик для покупки товарів в розстрочку – у формі встановлення мінімального внеску готівкою і обмеження розстрочки платежу.

2. Центральний банк України: статус та організаційна структура

Центральним банком у нашій країні є Національний банк України (НБУ), організований у 1991 р. на підставі закону «Про банки і банківську діяльність» (від 20.03.1991 р.). Юридичний статус, повноваження та принципи організації Національного банку України сьогодні визначаються Конституцією та Законами України «Про банки і банківську діяльність» (від 7.12.2000 р.) та «Про Національний банк України» (від 20.05.1999 р.).

Згідно з законом Національний банк України є центральним банком країни, особливим центральним органом державного управління.

Національний банк має статутний капітал, що є державною власністю. Розмір статутного капіталу становить 10 мільйонів гривень. Розмір статутного капіталу може бути збільшений за рішенням Ради Національного банку. Джерелами формування статутного капіталу Національного банку є доходи його кошторису, а при необхідності – Державний бюджет України.

Структура Національного банку побудована за принципом централізації з вертикальним підпорядкуванням. Він являє собою систему єдиного банку та містить:

1) структурні одиниці Національного банку України:

- центральний апарат управління;
- філії (територіальні управління) Національного банку України (по числу областей в Україні);
- Операційне управління;
- Центральне сховище;

- Державна скарбниця України;
- Центральна розрахункова палата;
- Господарсько-експлуатаційне управління;
- Група управління проектами міжнародних кредитних ліній;
- Спеціалізовані підприємства Національного банку України (Фабрика банкнотного паперу та Банкнотно-монетний двір);

2) структурні підрозділи Національного банку України:

- Відомча охорона;
- Центральна бібліотека;
- Навчальний центр при Національному банку України;
- Центр наукових досліджень при Національному банку України;
- Управління організації будівництва і реконструкції.

Національний банк може відкривати свої установи, філії та представництва в Україні, а також представництва за її межами.

До центрального апарату управління банку, який знаходиться у м. Києві, відповідно до Закону України «Про Національний банк України», належать:

- Рада Національного банку України (вищий орган управління);
- Правління Національного банку України (керівний орган).

РАДА НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ складається з 9 осіб. До складу Ради НБУ входять особи, призначені Президентом України та Верховною Радою (**4-х осіб призначає Президент України та 4-х – Верховна Рада України**). **Голова Ради Національного банку входить до складу Ради Національного банку за посадою;** призначення на посаду здійснюється Верховною Радою за поданням Президента України.

Строк повноважень членів Ради Національного банку – 7 років, крім Голови Ради Національного банку, який входить до складу Ради Національного банку на строк здійснення ним повноважень за посадою.

Одна й та сама особа не може бути призначена членом Ради Національного банку більше ніж на два строки поспіль.

Голова Ради Національного банку та його заступник обирається Радою Національного банку зі свого складу **строком на 3 роки.**

Головою Ради Національного банку не може бути обрано Голову Національного банку.

Голова Ради Національного банку:

- організовує засідання Ради Національного банку і головує на них;
- скликає позачергові засідання за своєю ініціативою або за наполяганням не менше однієї третини від загальної кількості членів Ради Національного банку, а також на вимогу Голови Національного банку;
- інформує Президента України або Верховну Раду про виникнення підстав для звільнення з посади призначених ними членів Ради НБУ;
- здійснює інші повноваження і функції відповідно до Регламенту Ради Національного банку України.

Відповідно до Конституції України **основними завданнями Ради Національного банку є розроблення Основних засад грошово-кредитної політики та здійснення контролю за її проведенням.**

Повноваження Ради Національного банку складаються з такого:

1) розробляє Основні засади грошово-кредитної політики, публікує їх в офіційних виданнях та подає щорічно **до 15 вересня** до Верховної Ради України для інформування;

2) здійснює контроль за проведенням грошово-кредитної політики;

3) здійснює аналіз впливу грошово-кредитної політики на стан соціально-економічного розвитку України та розробляє пропозиції щодо внесення відповідних змін до неї;

4) затверджує щорічно до 15 вересня поточного року **кошторис витрат Національного банку** на наступний рік ;

5) подає до Верховної Ради та Кабінету Міністрів щорічно до 1 квітня відомості про частину прогнозованого прибутку до розподілу поточного року;

6) приймає рішення про спрямування прибутку до розподілу на збільшення статутного капіталу Національного банку та формування резервів, які є джерелом фінансування інвестицій, що спрямовуються на забезпечення діяльності Національного банку;

7) затверджує Регламент Ради Національного банку України, положення про Аудиторський комітет та інші робочі органи Ради Національного банку;

8) приймає рішення про збільшення розміру статутного капіталу Національного банку;

9) визначає порядок, періодичність проведення внутрішнього аудиту у структурних підрозділах Національного банку та затверджує річний план його проведення, затверджує положення про підрозділ внутрішнього аудиту;

10) до 1 листопада звітного року затверджує аудиторську фірму для проведення аудиту річної фінансової звітності Національного банку;

11) до 30 квітня наступного за звітним року розглядає аудиторський висновок та затверджує:

- річну фінансову звітність Національного банку;
- звіт про виконання кошторису доходів та витрат Національного банку та розподіл прибутку до розподілу за звітний рік;
- публікує затверджену Радою Національного банку річну фінансову звітність Національного банку на сторінках офіційного Інтернет-представництва Національного банку;

12) затверджує рішення Правління НБУ про участь Національного банку у міжнародних фінансових організаціях;

13) оцінює діяльність Правління Національного банку щодо виконання Основних засад грошово-кредитної політики та з інших питань, рішення щодо яких є обов'язковими для Правління Національного банку; вносить Правлінню Національного банку рекомендації стосовно:

- методів та форм прогнозування макропоказників економічного і соціального розвитку України, а також грошово-кредитної політики;
- окремих заходів монетарного і регулятивного характеру та їх впливу на економічний і соціальний розвиток України;
- політики курсоутворення та валютного регулювання;

- розвитку банківської системи та окремих нормативних актів з питань банківської діяльності;

- вдосконалення платіжної системи;

- інших питань, віднесених законом до компетенції Ради НБУ;

14) вносить рекомендації Кабінету Міністрів стосовно впливу політики державних запозичень та податкової політики на стан грошово-кредитної сфери України;

15) створює Аудиторський комітет та інші робочі органи Ради Національного банку, визначає їх склад та керівників;

16) здійснює інші повноваження і функції відповідно до Регламенту Ради Національного банку України.

Рекомендації Ради Національного банку розглядаються Правлінням НБУ протягом 5 робочих днів. За результатами такого розгляду Правління Національного банку зобов'язане надіслати Раді Національного банку вмотивовану відповідь.

Рада Національного банку утворює Аудиторський комітет з метою оцінки надійності та результативності системи внутрішнього контролю в Національному банку, повноти та достовірності річної фінансової звітності Національного банку.

Аудиторський комітет є консультативним робочим органом Ради Національного банку **кількість членів якого не може бути більшою ніж 5 осіб.** До його складу, крім членів Ради Національного банку, можуть входити незалежні експерти.

У роботі Ради Національного банку можуть брати участь члени Правління Національного банку з правом дорадчого голосу. Але **Рада Національного банку не має права втручатися в оперативну діяльність Правління Національного банку.**

Членам Ради Національного банку забороняється розголошувати державну, банківську або службову таємницю, яка стала їм відома у зв'язку із здійсненням ними їх повноважень.

ПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ забезпечує реалізацію грошово-кредитної політики, організує виконання інших функцій та здійснює управління діяльністю Національного банку.

Правління Національного банку є колегіальним органом та **складається з 6 осіб:** Голови Національного банку, першого заступника та заступників Голови Національного банку.

Правління Національного банку несе колегіальну відповідальність за діяльність Національного банку в межах компетенції членів Правління. Голова Національного банку несе відповідальність за діяльність Національного банку перед Президентом України та Верховною Радою України.

Повноваження Правління Національного банку:

1) приймає рішення:

- щодо надання пропозицій Раді НБУ стосовно розроблення Основних засад грошово-кредитної політики;

- щодо економічних засобів та монетарних методів для реалізації Основних засад грошово-кредитної політики для забезпечення стабільності і купівельної спроможності національної валюти;

- щодо банківського регулювання та нагляду;
- щодо організації системи рефінансування;
- щодо визначення та здійснення валютно-курсової політики, валютного регулювання та управління золотовалютними резервами;

- щодо функціонування платіжних систем та організації розрахунків;
- про емісію валюти України та вилучення з обігу банкнот і монет;
- про встановлення та зміну облікової та інших процентних ставок;
- про диверсифікацію активів Національного банку та їх ліквідності;
- про формування резервів та покриття фінансових ризиків НБУ;
- щодо мінімального розміру золотовалютних резервів НБУ;
- про умови допуску іноземного капіталу до банківської системи України;
- про встановлення економічних нормативів для банків;
- про розмір та порядок формування обов'язкових резервів для банків;
- про застосування санкцій до банків та інших осіб, діяльність яких перевіряється Національним банком відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» та інших законів України;

- про створення та ліквідацію підприємств і установ Національного банку;

- про участь у міжнародних фінансових організаціях;
- про купівлю та продаж майна для забезпечення діяльності Національного банку;

- щодо встановлення плати за надані відповідно до закону послуги (здійснені операції);

- про віднесення банку до категорії проблемних або неплатоспроможних;
- про фінансову спроможність приймаючого банку виконати зобов'язання перед вкладниками та іншими кредиторами;

- про створення комітетів Правління Національного банку та делегування їм частини своїх повноважень та інші питання;

2) подає на затвердження Раді Національного банку річну фінансову звітність, проект кошторису адміністративних витрат на наступний рік та інші документи і рішення; надає на вимогу Ради Національного банку для інформування бухгалтерські, статистичні та інші необхідні для виконання її завдань відомості щодо діяльності Національного банку та банківської системи України;

3) визначає організаційні основи та структуру Національного банку, визначає перелік структурних підрозділів, що забезпечують виконання НБУ своїх функцій;

4) погоджує призначення на посади та звільнення з посад керівників структурних підрозділів, що забезпечують виконання функцій Національного банку;

5) визначає перелік структурних підрозділів, що забезпечують виконання функцій Національного банку;

6) *затверджує штатний розпис Національного банку та форми оплати праці;*

7) *встановлює порядок надання юридичним особам, які мають намір здійснювати банківську діяльність, банківських ліцензій, а також ліцензій іншим юридичним особам у випадках, передбачених законом;*

8) *видає нормативно-правові акти Національного банку;*

9) здійснює інші повноваження, передбачені законом «Про Національний банк України».

Очолює Правління НБУ Голова Національного банку, який призначається на посаду Верховною Радою за поданням Президента України строком на 7 років, але не більше ніж на два строки поспіль.

Голова Національного банку:

1) керує діяльністю Національного банку у межах компетенції, визначеної законом «Про Національний банк України»;

2) діє від імені Національного банку і представляє його інтереси без доручення у відносинах з органами державної влади, з банками, фінансовими та кредитними установами, міжнародними організаціями, іншими установами і організаціями;

3) головує на засіданнях Правління Національного банку;

4) підписує протоколи, постанови, прийняті Правлінням НБУ, накази та розпорядження, а також угоди, що укладаються Національним банком;

5) вносить Раді НБУ подання про призначення на посади та звільнення з посад заступників Голови Національного банку, розподіляє обов'язки між заступниками;

6) видає акти організаційно-розпорядчого характеру, обов'язкові до виконання усіма службовцями НБУ, його підприємствами, установами;

7) ініціює перед Радою Національного банку проведення позапланового внутрішнього аудиту у структурних підрозділах Національного банку.

Голова Національного банку має п'ятьох заступників, у тому числі одного першого заступника, які призначаються на посади та звільняються з посад Радою НБУ за поданням Голови Національного банку. Вони призначаються на посаду на строк, що відповідає терміну повноважень Голови НБУ, тобто теж на 7 років, але не більше ніж на два строки поспіль.

У разі неодноразового невиконання або неналежного виконання Правлінням Національного банку рішень Ради Національного банку, які є обов'язковими згідно з цим Законом, Рада Національного банку має право звернутися до Голови Національного банку або до Верховної Ради та Президента України з викладенням своїх позицій.

Національний банк є економічно самостійним органом, який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису адміністративних витрат, а у визначених законом «Про Національний банк України» випадках – також за рахунок Державного бюджету України.

Національний банк не відповідає за зобов'язаннями органів державної влади, а органи державної влади не відповідають за зобов'язаннями

Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання.

Національний банк не відповідає за зобов'язаннями інших банків, а інші банки не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання.

Рада Національного банку утворює **Аудиторський комітет** з метою оцінки надійності та результативності системи внутрішнього контролю в НБУ, повноти та достовірності річної фінансової звітності Національного банку.

Аудиторський комітет є **консультативним робочим органом Ради Національного банку**.

До складу Аудиторського комітету, крім членів Ради Національного банку, можуть входити незалежні експерти. Незалежним експертом може бути особа, яка має повну вищу освіту у галузі економіки, фінансів чи права або науковий ступінь у цих галузях, досвід роботи за фахом не менше 10 років та має бездоганну ділову репутацію, зокрема не має судимості, не погашеної і не знятої в установленому законом порядку.

Кількість членів Аудиторського комітету не може бути більшою ніж 5 осіб.

Засідання Аудиторського комітету проводяться **не рідше 10 разів на рік**.

3. Функції та завдання НБУ

Відповідно до Конституції України **основною функцією** Національного банку є **забезпечення стабільності грошової одиниці України**.

При виконанні своєї основної функції Національний банк має виходити із пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі.

ЦІНОВА СТАБІЛЬНІСТЬ – збереження купівельної спроможності національної валюти шляхом підтримання у середньостроковій перспективі (від 3 до 5 років) низьких, стабільних темпів інфляції, що вимірюються індексом споживчих цін.

Національний банк у межах своїх повноважень сприяє фінансовій стабільності, в тому числі стабільності банківської системи за умови, що це не перешкоджає досягненню та підтримки цінової стабільності в державі.

ФІНАНСОВА СТАБІЛЬНІСТЬ – стан фінансової системи, в якому вона здатна належним чином забезпечити можливість ефективно виконувати свої ключові функції, такі як фінансове посередництво та забезпечення здійснення платежів, і таким чином сприяти стійкому економічному зростанню, а також протистояти негативному впливу кризових явищ на економіку.

Національний банк також сприяє додержанню стійких темпів економічного зростання та підтримує економічну політику Кабінету Міністрів за умови, що це не перешкоджає досягненню цілей, перерахованих вище.

У законі «Про Національний банк України» затверджено також розгалужений **перелік його інших функцій**:

- 1) відповідно до розроблених Радою НБУ Основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику;
- 2) монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує готівковий грошовий обіг;
- 3) виступає кредитором останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування;
- 4) встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна;
- 5) організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу;
- 6) регулює діяльність платіжних систем та систем розрахунків в Україні, визначає порядок і форми платежів, у тому числі між банками;
- 7) визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює та забезпечує безперервне, надійне та ефективне функціонування, розвиток створених ним платіжних та облікових систем, контролює створення платіжних інструментів, систем автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації;
- 8) здійснює банківське регулювання та нагляд;
- 9) здійснює погодження статутів банків і змін до них, ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законом випадках, веде Державний реєстр банків, Реєстр аудиторських фірм, які мають право на проведення аудиторських перевірок банків;
- 10) веде офіційний реєстр ідентифікаційних номерів емітентів платіжних карток внутрішньодержавних платіжних систем;
- 11) здійснює попередню кваліфікацію осіб, які можуть брати участь у виведенні неплатоспроможних банків з ринку, та складає перелік таких осіб;
- 12) представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків;
- 13) здійснює відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення операцій в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний контроль за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій;
- 14) забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами;
- 15) аналізує та прогнозує динаміку макроекономічних, грошово-кредитних, валютних та фінансових показників, у тому числі складає платіжний баланс;
- 16) організує інкасацію та перевезення банкнот і монет та інших цінностей, видає ліцензії на право інкасації та перевезення банкнот і монет та інших цінностей;
- 17) реалізує державну політику з питань захисту державних секретів у системі Національного банку;

- 18) бере участь у підготовці кадрів для банківської системи України;
- 19) визначає особливості функціонування банківської системи України в разі введення воєнного стану чи особливого періоду, здійснює мобілізаційну підготовку системи Національного банку;
- 20) вносить у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій НБУ;
- 21) здійснює методологічне забезпечення з питань зберігання, захисту, використання та розкриття інформації, що становить банківську таємницю;
- 22) здійснює відповідно до компетенції повноваження у сфері депозитарного обліку;
- 23) забезпечує облік і зберігання переданих йому цінних паперів та інших коштовностей, що конфісковані (заарештовані) на користь держави та/або таких, які визнані безхазяйними, для чого може відкривати рахунки в цінних паперах у депозитарних установах;
- 24) здійснює інші функції у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції, визначеної законом;
- 25) визначає порядок здійснення в Україні маршрутизації, клірингу та взаєморозрахунків між учасниками платіжної системи за операціями, які здійснені в межах України із застосуванням платіжних карток, емітованих банками-резидентами;
- 26) створює Засвідчувальний центр для забезпечення реєстрації, засвідчення чинності відкритих ключів та акредитації центрів сертифікації ключів, визначає порядок застосування електронного підпису, у тому числі електронного цифрового підпису в банківській системі України та суб'єктами переказу коштів;
- 27) видає ліцензії небанківським фінансовим установам, які мають намір стати учасниками платіжних систем, на переказ коштів без відкриття рахунків та відкликає їх відповідно до законодавства;
- 28) веде реєстр платіжних систем, систем розрахунків, учасників цих систем та операторів послуг платіжної інфраструктури;
- 29) здійснює нагляд (оверсайт) платіжних систем та систем розрахунків;
- 30) здійснює державне регулювання та нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення за небанківськими фінансовими установами-резидентами, які є платіжними організаціями та/або членами/учасниками платіжних систем щодо переказу коштів на підставі відповідних ліцензій, зокрема НБУ (крім операторів поштового зв'язку в частині здійснення ними переказу коштів);
- 31) здійснює аналіз стану фінансової системи щодо фінансової стабільності.

Національний банк України за наявності ознак нестійкого фінансового стану банківської системи, виникнення обставин, що загрожують стабільності банківської та/або фінансової системи країни, має право:

– визначати тимчасові особливості регулювання та нагляду за банками, у тому числі особливості підтримання ліквідності банків, застосування

економічних нормативів, формування та використання резервів для відшкодування можливих втрат за активними операціями банків;

- запроваджувати обмеження на діяльність банків, у тому числі обмежувати або забороняти видачу коштів з поточних та вкладних (депозитних) рахунків фізичних та юридичних осіб;

- обмежувати або тимчасово забороняти проведення валютних операцій на території України, зокрема операцій з вивезення, переказування і пересилання за межі України валютних цінностей.

Наявність ознак нестійкого фінансового стану банківської системи, а також обставин, що загрожують стабільності банківської та/або фінансової системи країни, підтверджується відповідним рішенням Ради з фінансової стабільності, повноваження якої визначаються указом Президента України.

Відповідно до визначених функцій Національний банк України вирішує цілу низку **завдань**, які розглянуті нижче.

НБУ управляє грошовим обігом в країні, тобто є емісійним і розрахунковим центром, який регулює величину грошової маси в обігу (як готівкової, так і безготівкової) за допомогою економічних інструментів.

Як емісійний центр НБУ має монопольне право випуску готівкових національних грошових знаків (банкнот, монет) в обіг. Банкноти і монети є безумовними зобов'язаннями Національного банку і забезпечуються всіма його активами. Для друкування банкнот створено власну банкнотну фабрику. Карбування монет здійснюється в Україні на замовлення Національного банку.

Для забезпечення організації готівкового грошового обігу Національний банк здійснює:

- виготовлення та зберігання банкнот і монет;
- створення резервних фондів банкнот і монет;
- встановлення номіналів, систем захисту, платіжних ознак та дизайну банкнот та монет, а також обмежень щодо використання систем захисту, платіжних ознак та відтворення елементів дизайну банкнот та монет;
- встановлення порядку заміни пошкоджених банкнот і монет;
- встановлення правил випуску в обіг, обробки, зберігання, інкасації, перевезення, вилучення з обігу та знищення готівки;
- визначення порядку ведення касових операцій для банків, інших фінансових установ, підприємств і організацій;
- визначення вимог стосовно технічного стану і організації охорони приміщень банківських установ.

Емісійні операції НБУ є складовим елементом регулювання готівково-грошового обороту. Забезпечення економіки готівковими грошима здійснюється через мережу територіальних управлінь Національного банку на замовлення комерційних банків. Для оперативного вирішення питань, пов'язаних із здійсненням емісії готівки у всіх територіальних управліннях НБУ організовані резервні фонди НБУ – залишки національних грошових знаків, що знаходяться поза обігом.

Коштами, що знаходяться у резервних фондах керує Правління Національного банку, Кримське Республіканське управління НБУ та

територіальні управління НБУ. Тільки з їхнього дозволу грошові знаки можуть бути переведені з резервних фондів до оборотної каси (чи до операційних кас комерційних банків). Саме ця операція й означає емісію грошей.

Як розрахунковий центр НБУ встановлює правила, форми і стандарти проведення розрахунків банків та інших юридичних і фізичних осіб в економічному обігу України із застосуванням як паперових, так і електронних документів, а також платіжних інструментів та готівки, координує організацію розрахунків, дає дозволи на здійснення клірингових операцій та розрахунків.

Національний банк забезпечує здійснення міжбанківських розрахунків через свої установи, дає дозвіл на проведення міжбанківських розрахунків через прямі кореспондентські відносини банків та через їх власні розрахункові системи.

Національний банк України визначає порядок обміну інформаційними повідомленнями та клірингу за операціями, здійсненими в межах України.

З січня 1994 року Національний банк відповідно до покладених на нього функцій запровадив автоматизовану систему міжбанківських розрахунків з використанням прогресивних технологій у банківській справі, до якої нині залучена банківська система України. Для функціонування цієї системи в Республіці Крим та кожній області створено регіональні розрахункові палати, що об'єднуються у загальнодержавну мережу розрахункових палат України, на верхньому рівні якої знаходиться Центральна розрахункова палата у м. Києві.

Система електронних платежів (СЕП) забезпечує здійснення міжбанківських розрахунків на всій території України. Вона обслуговується комплексом програмно-технічних засобів, які забезпечують обмін електронними документами, їх перевірку, аналіз та захист від несанкціонованого втручання.

Також з метою захисту інтересів клієнтів та забезпечення фінансової надійності банківської системи **Національний банк встановлює для комерційних банків економічні нормативи**. Порядок розрахунку зазначених економічних нормативів визначається Національним банком.

Центральний банк також здійснює кредитну підтримку комерційних банків, він є для них «кредитором останньої інстанції».

КРЕДИТОР ОСТАННЬОЇ ІНСТАНЦІЇ – Національний банк України, до якого може звернутися банк для отримання рефінансування в разі вичерпання інших можливостей рефінансування.

З метою підтримки стабільності банківської системи та розширення її кредитних можливостей Національний банк може надавати комерційним банкам кредити, які використовуються для задоволення тимчасових потреб банків і для кредитування цільових програм, пов'язаних з реорганізацією та модернізацією виробництва, розвитком окремих галузей та структурною перебудовою економіки України.

Центральні банки використовують різні способи кредитування (рефінансування) комерційних банків:

- надання ломбардних кредитів;
- купівля цінних паперів у комерційних банків на умовах угоди РЕПО;

– редисконтування векселів.

На теперішній час *основним способом кредитування комерційних банків є надання ломбардних кредитів під заставу цінних паперів*, насамперед державних цінних паперів, що обертаються на організованому ринку. Вартість застави повинна перевищувати суму ломбардного кредиту.

Центральні банки використовують **два методи надання ломбардних кредитів:**

- *прямий метод*, коли центральний банк надає кредит безпосередньо банку, який подав кредитну заявку, під фіксовану процентну ставку;
- *тендерний* (аукціонний) метод.

У 80-90-ті роки у країнах з розвиненою економікою значно зросла роль такого способу рефінансування комерційних банків, як проведення операцій з цінними паперами на умовах угоди РЕПО.

Операція РЕПО з рефінансування комерційного банку складається з двох частин. У першій частині цієї операції комерційний банк продає цінні папери центральному банку. Водночас комерційний банк бере на себе зобов'язання викупити цінні папери у визначений термін або на вимогу другої сторони. Це зобов'язання на зворотну купівлю відповідає зобов'язанню на зворотний продаж, що бере на себе центральний банк. Слід додати, що зворотна купівля цінних паперів здійснюється за ціною, яка відрізняється від ціни первісного продажу. Різниця між цінами і є тим процентним доходом, який має отримати центральний банк, що є покупцем цінних паперів (продавцем грошових коштів) у першій частині операції РЕПО.

Редисконтування векселів центральні банки розвинених країн останнім часом активно не проводять.

Як «банк банків» НБУ:

- здійснює регулювання банківської діяльності;
- встановлює правила роботи і проводить реєстрацію комерційних банків;
- видає ліцензії на здійснення валютних операцій;
- веде рахунки комерційних банків;
- здійснює розрахунково-касове обслуговування комерційних банків;
- надає кредити комерційним банкам;
- встановлює правила функціонування міжбанківського кредитного ринку;
- здійснює нагляд за діяльністю комерційних банків.

БАНКІВСЬКЕ РЕГУЛЮВАННЯ – одна із функцій Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства.

Національний банк України встановлює порядок надання банкам дозволу на здійснення операцій. Дозвіл надається, якщо:

- 1) рівень регулятивного капіталу банку відповідає вимогам Національного банку України, що підтверджується незалежним аудитором;

- 2) банк не є об'єктом застосування заходів впливу;
- 3) банком подано план, за яким він буде здійснювати таку діяльність, і цей план схвалений Національним банком України;
- 4) Національний банк України дійшов висновку, що банк має достатні фінансові можливості і відповідальних спеціалістів для здійснення такої діяльності.

Національний банк України має право встановити спеціальні вимоги, включаючи вимоги щодо підвищення рівня регулятивного капіталу банку чи інших економічних нормативів, стосовно певного виду діяльності, передбаченого у цій статті.

Національний банк веде Державний реєстр банків, валютних бірж та інших фінансово-кредитних установ. Комерційні банки України та іноземні банки можуть здійснювати банківські операції тільки після реєстрації у Державному реєстрі банків.

На Національний банк України покладено **функцію банківського нагляду**. **БАНКІВСЬКИЙ НАГЛЯД** – система контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких НБУ здійснює наглядову діяльність, законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку.

Нагляд спрямований на забезпечення стабільності банківської системи та захист інтересів вкладників шляхом зменшення ризиків у діяльності комерційних банків.

Функцію нагляду здійснює Генеральний департамент банківського нагляду НБУ. Безпосередньо операції з нагляду здійснюють територіальні управління НБУ відповідно до програми чи окремих завдань Генерального департаменту банківського нагляду.

Комерційні банки щомісяця надають НБУ наступну звітну інформацію:

– баланс із розрахунками економічних нормативів – показники ліквідності, мінімальний розмір статутного фонду, показники достатності капіталу, норму обов'язкових резервів, мінімальний розмір ризику на один позичальника;

- звіт про кредитний портфель, тобто скільки в банку кредитних ресурсів;
- звіт про портфель цінних паперів;
- звіт про валюту і валютну позицію;
- звіт про ризик процентної ставки;
- звіт про надання і погашення кредиту банку.

Генеральний департамент банківського нагляду може зажадати й додаткові звіти, наприклад звіт від зовнішнього аудиту.

Робота з банківського нагляду здійснюється за трьома основними напрямками:

1. Загальний нагляд. Поширюється на стабільно працюючі банки, що є фінансово стійкими, дотримуються економічних нормативів та розпоряджень НБУ і підкоряються чинному законодавству. Його здійснюють територіальні

управління НБУ і він складається з перевірки виконання економічних нормативів і з перевірки звітів. Виявлені порушення фіксуються і доводяться до відома керівних органів НБУ.

2. Інтенсивний нагляд. Поширюється на банки, що періодично порушують економічні нормативи, а також допускають інші незначні порушення.

3. Нагляд високого ступеня. Застосовується у відношенні банків, що систематично порушують економічні нормативи, допускають інші грубі порушення, а також мають хитливе фінансове положення.

Здійснюючи інтенсивний нагляд і нагляд високого ступеня, НБУ проводить інспектування банків, їх філій та відділень. За підсумками інспектування керівництву банку направляється інформація про виявлені недоліки і даються рекомендації з виходу зі сформованої ситуації. Вимоги НБУ обов'язкові до виконання.

НБУ тісно пов'язаний з державою та урядом, він є його **касиром і кредитором**, у ньому відкриті рахунки уряду та урядових установ.

Національний банк організовує і здійснює через банківську систему **касове обслуговування Державного бюджету України**. Саме в НБУ відкрито рахунок державного бюджету. Доходи уряду, які надійшли від податків та позик, зараховуються на Єдиний казначейський рахунок, який знаходиться у центральному банку, з якого потім сплачуються видатки уряду та держави. Фінансування за рахунок бюджету здійснюється в межах наявних коштів.

На НБУ покладено **виконання операцій з розміщення державних цінних паперів і обслуговування державного боргу**. В умовах хронічного дефіциту державного бюджету посилюється функція кредитування держави та управління державним боргом. За рішенням Верховної Ради України Національний банк може надавати урядові кредит на загальних засадах. Під управлінням державним боргом розуміють розміщення та погашення державних запозичень, організацію виплати доходів за ними, зміни умов продажу, курсів та доходності державних цінних паперів.

Згідно з Законом України «Про банки і банківську діяльність» Національному банку забороняється фінансування дефіциту державного бюджету.

Національний банк має право, якщо це відповідає цілям державної грошово-кредитної політики, купувати або продавати цінні папери, випущені чи гарантовані Урядом, якщо вони надійшли на відкритий ринок.

Національний банк **забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами**.

ЗОЛОТОВАЛЮТНИЙ РЕЗЕРВ – резерви України, відображені у балансі Національного банку України, що включають в себе активи, визнані світовим співтовариством як міжнародні і призначені для міжнародних розрахунків [3].

БАНКІВСЬКІ МЕТАЛИ – золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб відповідно до світових

стандартів, у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів.

НБУ традиційно забезпечує **управління золотовалютними резервами держави**, здійснюючи валютні інтервенції шляхом купівлі-продажу валютних цінностей на валютних ринках з метою впливу на курс національної валюти щодо іноземних валют і на загальний попит та пропозицію грошей в Україні.

Глобалізація грошових ринків призвела до тісного співробітництва центральних банків на міждержавному рівні, а також до їх співпраці з міжнародними валютно-кредитними і фінансовими організаціями та створення наднаціональних центральних банків.

НБУ здійснює регулювання міжнародних розрахунків, платіжного балансу країни, бере участь в операціях світового ринку позичкових капіталів та золота.

НБУ **представляє інтереси держави у відносинах із центральними банками інших країн, міжнародними банками і міжнародними фінансово-кредитними установами** (такими, наприклад, як Міжнародний валютний фонд).

Важливою задачею НБУ є **налагодження системи міжнародних міжбанківських розрахунків**.

На НБУ покладено **здійснення валютного регулювання і валютного контролю** в країні. Національний банк є головним органом, який визначає валютну політику. У цій сфері він проводить валютне регулювання, визначає порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті, організовує та здійснює валютний контроль.

До його компетенції в цій сфері належить:

- видання нормативно-правових актів щодо ведення валютних операцій;
- видача та відкликання ліцензій, здійснення контролю, у тому числі шляхом здійснення планових і позапланових перевірок, за діяльністю банків, юридичних та фізичних осіб (резидентів та нерезидентів), які отримали ліцензію НБУ на здійснення валютних операцій, в частині дотримання ними валютного законодавства;
- встановлення лімітів відкритої валютної позиції для банків та інших установ, що купують та продають іноземну валюту;
- встановлення порядку проведення обов'язкового продажу та розміру надходжень в іноземній валюті, що підлягають обов'язковому продажу;
- зміна строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів;
- застосовування мір відповідальності до банків, юридичних та фізичних осіб (резидентів та нерезидентів) за порушення правил валютного регулювання і валютного контролю.

НБУ забезпечує **функціонування валютного ринку**, а саме:

- визначає структуру валютного ринку України;
- встановлює офіційний валютний курс;
- організовує торгівлю валютними цінностями на ньому відповідно до законодавства України про валютне регулювання;

- проводить дисконтну та девізну валютну політику і застосовує в необхідних випадках валютні обмеження;
- створює валютні резерви.

Основним економічним завданням центрального банку є забезпечення стабільності національної грошової одиниці. На вирішення цієї задачі спрямована створювана ним система грошово-кредитного регулювання. Однією з важливих складових загальноекономічного регулювання держави є збереження високої ринкової кон'юнктури, забезпечення еластичної системи грошових платежів і розрахунків, недопущення кризових спадів виробництва і безробіття.

Як центральний банк держави Національний банк **здійснює грошово-кредитну політику**, використовуючи відповідні методи та інструменти.

Основні засади грошово-кредитної політики:

- визначають завдання грошово-кредитної політики та показники діяльності Національного банку України у середньостроковій перспективі;
- враховують тенденції та прогноз розвитку економіки, бюджетної сфери та грошово-кредитного ринку.

Головне завдання грошово-кредитної політики НБУ – регулювання безготівкової емісії, основним джерелом якої є комерційні банки, оскільки переважну частину грошового обігу становить безготівковий обіг.

При розробленні Основних засад грошово-кредитної політики використовуються макроекономічні показники, розраховані Кабінетом Міністрів.

Згідно із Законом України «Про Національний банк України» **основними економічними засобами і методами грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси через:**

- визначення та регулювання нормативів обов'язкових резервів для комерційних банків;
- процентну політику;
- рефінансування комерційних банків;
- управління золотовалютними резервами;
- операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку;
- регулювання імпорту та експорту капіталу;
- запровадження **на строк до 6 місяців** вимоги щодо обов'язкового продажу частини надходжень в іноземній валюті;
- зміну строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів;
- емісію власних боргових зобов'язань та операції з ними.

Національний банк **має право надавати кредити для рефінансування банку**, якщо це не тягне за собою ризиків для банківської системи. Національний банк **підзвітний Президенту України та Верховній Раді України** в межах їх конституційних повноважень. Підзвітність означає:

- призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку Верховною Радою за поданням Президента України;

- призначення та звільнення Президентом України половини складу Ради Національного банку;
- призначення та звільнення Верховною Радою половини складу Ради Національного банку;
- доповідь Голови Національного банку Верховній Раді про діяльність НБУ;
- надання Президенту України та Верховній Раді **двічі на рік** інформації про стан грошово-кредитного ринку в державі.

Національний банк України **щоквартально надає інформацію Президенту України, Кабінету Міністрів та Комітету Верховної Ради питань фінансів і банківської діяльності щодо безготівкової емісії у відповідному періоді, а саме:**

- проведення операцій з рефінансування банків;
- проведення інтервенцій на міжбанківському валютному ринку;
- проведення операцій на фондовому ринку.

Національний банк України **має право подавати Президенту України у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій Національного банку України.**

Національний банк щорічно подає Президенту України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України:

- ✓ **до 15 березня** – прогностичні монетарні показники на наступний рік;
- ✓ **до 1 квітня** – інформацію про розрахунок частини прогнозованого прибутку до розподілу поточного року, яка підлягатиме перерахуванню до Державного бюджету України;
- ✓ **до 1 вересня** – інформацію про розрахунок частини прогнозованого прибутку до розподілу наступного року, яка підлягатиме перерахуванню до Державного бюджету України.

Національний банк та Кабінет Міністрів проводять **взаємні консультації з питань грошово-кредитної політики**, розробки і здійснення загальнодержавної програми економічного та соціального розвитку.

НБУ **на запит Кабінету Міністрів** повинен надавати інформацію щодо монетарних процесів та грошово-кредитного ринку.

Кабінет Міністрів, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади **на запит Національного банку** надають інформацію, включаючи щомісячну інформацію про показники доходів, видатків і дефіциту державного та зведеного бюджетів, стан державного боргу та графік платежів за ним, що має вплив:

- на стан платіжного балансу;
- на монетарні процеси;
- грошово-кредитний ринок.

Національний банк підтримує економічну політику Кабінету Міністрів, якщо вона не суперечить забезпеченню стабільності грошової одиниці України.

Голова Національного банку або за його дорученням один із його заступників можуть брати участь у засіданнях Кабінету Міністрів з правом

дорадчого голосу. А члени Кабінету Міністрів можуть брати участь у засіданнях Правління Національного банку також з правом дорадчого голосу.

НБУ має право подавати Кабінету Міністрів пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій Національного банку України.

4. Пасивні та активні операції НБУ

Свої функції НБУ виконує за допомогою банківських операцій – пасивних та активних.

ПАСИВНІ ОПЕРАЦІЇ ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ – операції із залучення фінансових ресурсів.

Вони включають:

- операції з формування банківського капіталу;
- емісійні операції;
- зобов'язання центрального банку щодо комерційних банків, уряду, кредиторів і вкладників.

Головним джерелом ресурсів центральних банків більшості країн є емісія банкнот (від 54 % до 85 % усіх пасивів). На сучасному етапі випуск банкнот не забезпечений золотом. Також відмінено офіційний золотий вміст грошових одиниць.

Сучасний механізм емісії банкнот заснований на кредитуванні комерційних банків, держави, зростанні золотовалютних резервів.

Емісія банкнот при кредитуванні комерційних банків забезпечена векселями та іншими зобов'язаннями; при кредитуванні держави – державними борговими зобов'язаннями; при купівлі золота та іноземної валюти – золотом та валютою. Іншими словами, забезпеченням банкотної емісії слугують активи центрального банку (у цьому виявляється взаємозв'язок активних та пасивних операцій центральних банків).

Джерелом ресурсів центрального банку також виступають вклади комерційних банків та їх обов'язкові резерви, які зараховуються на спеціальні рахунки, а також вклади Казначейства (тобто кошти держбюджету). На частку власного капіталу центрального банку припадає не більше 4% пасиву.

АКТИВНІ ОПЕРАЦІЇ ЦЕНТРАЛЬНОГО БАНКУ – це операції з розміщення банківських ресурсів.

Вони включають операції, пов'язані із вкладенням коштів у грошові та матеріальні активи, із формуванням золотовалютних резервів, з державними цінними паперами та кредитами, наданими комерційним банкам та уряду.

До основних активних операцій центральних банків належать:

- обліково-позичкові операції;
- банківські інвестиції;
- операції з золотом та іноземною валютою.

ОБЛІКОВО-ПОЗИЧКОВІ ОПЕРАЦІЇ мають два види:

- 1) *позики комерційним банкам і державі під заставу цінних паперів* (комерційних векселів, казначейських векселів, державних облігацій та інших);
- 2) *облікові операції* – купівля НБУ векселів у держави та комерційних банків.

Купівля векселів у комерційних банків називається **ПЕРЕОБЛІК ВЕКСЕЛІВ**, тому що при цьому здійснюється їх вторинний облік, вторинна купівля векселів, які комерційні банки купували у своїх клієнтів.

Різниця між сумою, яку центральний банк виплачує комерційному банку при купівлі векселя, та сумою, яка буде отримана з боржника по цьому векселю, коли настане строк його погашення, створює дохід центрального банку.

Ставка, за якою НБУ надає позики комерційним банкам та веде переоблік їх векселів, називається **офіційною обліковою ставкою**, або **обліковою ставкою центрального банку**.

БАНКІВСЬКІ ІНВЕСТИЦІЇ – це купівля центральним банком цінних паперів.

Інвестиції центрального банку складаються з вкладень у державні цінні папери. Це є формою кредитування урядів більшості розвинутих країн. Треба звернути увагу на те, що у портфелі центрального банку знаходиться лише незначна частина державних цінних паперів, основну їх масу центральний банк перепродає на ринку цінних паперів. Тому саме основними кредиторами держави виступають не центральні, а комерційні банки, інші фінансово-кредитні установи, компанії, населення.

Важливою метою купівлі державних цінних паперів центральним банком є регулювання ліквідності всієї банківської системи а також управління державним боргом при проведенні грошово-кредитної політики.

Центральним банком також проводяться **операції з золотом та іноземною валютою**.

Для забезпечення внутрішньої і зовнішньої стабільності грошової одиниці України Національний банк має золотовалютний резерв.

ЗОЛОТОВАЛЮТНИЙ РЕЗЕРВ – резерви України, відображені у балансі Національного банку України, що включають в себе активи, визнані світовим співтовариством як міжнародні і призначені для міжнародних розрахунків [3].

Він *складається з таких активів*:

- ✓ монетарне золото (державний золотий запас);
- ✓ спеціальні права запозичення (SDR);
- ✓ резервна позиція в МВФ;
- ✓ іноземна валюта у вигляді банкнот та монет або кошти на рахунках за кордоном;
- ✓ цінні папери (крім акцій), що оплачуються в іноземній валюті;
- ✓ будь-які інші міжнародно визнані резервні активи за умови забезпечення їх надійності та ліквідності.

Національний банк є зберігачем державного золотого запасу, а також дорогоцінних металів, дорогоцінних каменів, інших коштовностей.

Поповнення золотовалютних резервів проводиться Національним банком шляхом:

- купівлі монетарного золота та іноземної валюти;
- отримання доходів від операцій з іноземною валютою, банківськими металами та іншими міжнародно визнаними резервними активами;
- залучення Національним банком валютних коштів від міжнародних фінансових організацій, центральних банків іноземних держав та інших кредиторів.

Використання золотовалютного резерву здійснюється Національним банком на такі цілі:

- 1) продаж валюти на фінансових ринках для проведення грошово-кредитної політики, включаючи політику обмінного курсу;
- 2) витрати по операціях з іноземною валютою, монетарними металами, а також іншими міжнародно визнаними резервними активами та операціях із забезпечення діяльності Національного банку в межах сум, передбачених кошторисом доходів та витрат НБУ;
- 3) повернення Національним банком валютних коштів міжнародним фінансовим організаціям, іноземним центральним банкам та іншим кредиторам, включаючи відсотки за користування такими коштами та інші обов'язкові нарахування;
- 4) участь у формуванні капіталу і діяльності міжнародних організацій.

Не допускається використання золотовалютного резерву для надання кредитів і гарантій та інших зобов'язань резидентам і нерезидентам України.

Згідно з Законом України «Про Національний банк України» Національний банк для забезпечення виконання покладених на нього функцій здійснює наступні **види операції**:

- 1) надає кредити комерційним банкам для підтримки ліквідності за ставкою не нижче ставки рефінансування Національного банку та в порядку, визначеному Національним банком;
- 2) надає кредити Фонду гарантування вкладів фізичних осіб на умовах, визначених нормативно-правовими актами Національного банку;
- 3) здійснює дисконтні операції з векселями і чеками в порядку, визначеному Національним банком;
- 4) купує та продає на вторинному ринку цінні папери у порядку, передбаченому законодавством України;
- 5) відкриває власні кореспондентські та металеві рахунки у закордонних банках і веде рахунки банків-кореспондентів;
- 6) купує та продає валютні цінності з метою монетарного регулювання;
- 7) зберігає банківські метали, а також купує та продає банківські метали, дорогоцінні метали та камені та інші коштовності, пам'ятні та інвестиційні монети з дорогоцінних металів на внутрішньому і зовнішньому ринках без квотування і ліцензування;
- 8) розміщує золотовалютні резерви самостійно або через банки, уповноважені ним на ведення валютних операцій, виконує операції з золотовалютними резервами України з банками, рейтинг яких за класифікацією міжнародних рейтингових агентств відповідає вимогам до першокласних банків не нижче категорії А;

9) видає гарантії і поруки, відповідно до положення, затвердженого Радою Національного банку;

10) веде рахунок Державної казначейської служби України без оплати і нарахування відсотків;

11) виконує операції по обслуговуванню державного боргу, пов'язані із розміщенням державних цінних паперів, їх погашенням і виплатою доходу за ними;

12) веде особові рахунки працівників Національного банку;

13) веде рахунки міжнародних організацій;

14) здійснює безспірне стягнення коштів з рахунків своїх клієнтів відповідно до законодавства України, в тому числі за рішенням суду;

15) веде рахунки Фонду гарантування вкладів фізичних осіб;

16) безпосередньо взаємодіє з Центральним депозитарієм цінних паперів для забезпечення своїх операцій з цінними паперами;

17) встановлює прямі кореспондентські відносини з міжнародними депозитаріями з метою здійснення функцій грошово-кредитної політики та управління державним боргом з метою депонування облігацій зовнішньої державної позики в іноземних депозитаріях;

18) забезпечує здійснення клірингу та розрахунків за правочинами на фінансових ринках шляхом участі у створенні та регулюванні діяльності Розрахункового центру з обслуговування договорів на фінансових ринках, у тому числі через можливість підтримання його ліквідності у порядку, визначеному Національним банком України;

19) веде інформаційну базу стосовно договорів, що укладаються на фінансовому ринку, у порядку, визначеному Національним банком України.

Національний банк має право:

– здійснювати й інші операції, необхідні для забезпечення виконання своїх функцій;

– встановлювати плату за надані ним відповідно до закону послуги (здійснені операції);

– брати участь у формуванні капіталу і діяльності міжнародних організацій відповідно до міжнародних договорів, учасницею яких є Україна, а також відповідно до угод між ним та іноземними центральними банками.